

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

IN MEMORIAM

АНДРІЙ ОЛЕГОВИЧ ДОБРОЛЮБСЬКИЙ
(18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.)

Редколегія «Стародавнього Причорномор'я» з сумом повідомляє, що 28 вересня 2023 р. на 75 році життя пішов у засвіти видатний український історик та археолог, доктор історичних наук, професор Андрій Олегович Добролюбський. А. О. Добролюбський стояв у витоків Читань пам'яті професора П. Й. Каришковського, був співорганізатором першої конференції, що пройшла в Одесі 9–11 березня 1989 р., входив до складу редколегії першого випуску «Древнього Причорномор'я», опісля взяв участь в усіх наступних Читаннях без виключень, а на сторінках всіх наступних випусків «Древнього Причорномор'я» (з 2016 р. – «Стародавнє Причорномор'я»), окрім дев'ятого, містяться його наукові публікації. І це й не дивно, адже життя Андрія Олеговича було тісно пов'язане з

історичним факультетом Одеського університету та постаттю Петра Йосиповича Каришковського, який був не лише його науковим керівником, але й близьким другом.

А. О. Добролюбський був професором в третьому поколінні. Його дід – професор Костянтин Павлович Добролюбський (1885–1953 рр.), видатний радянський дослідник історії Франції XVIII ст. – тричі між 1937 та 1953 рр. був деканом історичного факультету ОДУ; батько – професор Олег Костянтинович Добролюбський (1915–1987 рр.) – завідувач кафедри неорганічної та аналітичної хімії Одеського сільськогосподарського інституту. Сам Андрій Олегович в 1971 р. закінчив історичний факультет Одеського університету, в 1976 р. завершив аспірантуру при кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОДУ під керівництвом П. Й. Каришковського і в 1981 р. при Інституті археології НАН України захистив кандидатську дисертацію на тему «Кочівники IX–XIV ст. на заході степового Причорномор'я». Працював науковим співробітником Інституту археології НАН України (1976–1986 рр.); зав. сектором археології управління культури Одеського облвиконкому (1986–1989 рр.); керівником археологічної експедиції ЮНЕСКО-ICOM (1989–1992 рр.), доцентом (1992–1995 рр.), професором (1995–1997 рр.), завідувачем (1997–2000 рр.) кафедри історії України, професором (2001–2008 рр.) та завідувачем (2008–2014 рр.) кафедри всесвітньої історії і, знову, завідувачем (2014–2015 рр.) та професором (2016–2023 рр.) кафедри історії України Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

У 1992 р. в Інституті історії матеріальної культури РАН захистив докторську дисертацію на тему «Кочівники на заході причорноморських степів в X–XVIII ст. (історико-археологічне дослідження)».

Науковий доробок Андрія Олеговича сягає 300 найменувань, серед яких непересічні за своїми новизною, глибиною, подекуди провокативністю, але завжди неперевершені за стилем наукового викладу та художнього слова монографії «Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья» (1986 р.), «Тайны причерноморских курганов» (1989 р.), «Кочовики південно-західної України в X–XVII ст.» (2011 р., у співавторстві з І. О. Смирновим), краєзнавчі нариси «Борисфен-Хаджибей-Одесса» (у співавторстві з А. В. Красножоню та О. Й. Губарем, 2002 р.), «У колыбели Одессы» (2002 р.), «Античная Одесса» (2004 р.), «Тайны одесских курганов» (2005 р.), «Предыстория Одессы» (у співавторстві з Є. Ю. Новицьким, 2006, 2015 рр.), «Подземные тайны Одессы» (у співавторстві з

А. В. Красножон, 2007, 2016 рр.), навчальна література «Книга для читання по історії Одещини (с древнейших времен до начала XIX века)» (у співавторстві з А. Д. Бачинським, Є. Ю. Новицьким, 1992 р.), «Школа “Анналов” – “новая историческая наука”» (у співавторстві з Ю. А. Добролюбською та С. С. Мохненко, 2000 р.), «Нариси історії “Нової історичної науки”» (у співавторстві з Ю. А. Добролюбською та С. С. Мохненко, 2001 р.), «Археология Одессы» (2012, 2014 рр.), історико-художні есеї «Перстень в Богровых тонах (опыт нумизматического литературоведения)» (2015 р.) та «Ім'я Дроку» (2018, 2022 рр.), мемуари «Одессея одного археолога» (2009, 2013 рр.).

В різні роки Андрій Олегович керував археологічними експедиціями в Чуфут-Кале (Бахчисарай, Крим), Херсоні, Ізмаїльській фортеці, Зільгі (Осетія) за програмою ЮНЕСКО «Великий Шовковий Шлях». Всі одесити знайомі з розкопками А. О. Добролюбського на Приморському бульварі та на Жеваховій горі, а також розвідками на Ланжероні.

З огляду на свої наукові досягнення А. О. Добролюбський був обраний почесним доктором університету Ерджіяс (м. Кайсері, Турецька Республіка, 1991 р.), професором кафедри історії України Херсонського державного університету (1997 р.), професором кафедри історії світових цивілізацій університету «Вища антропологічна школа» (м. Кишинів, Республіка Молдова), академіком АН Вищої школи України (2005 р.), був занесений до Dictionary of International Biography. Who's Who of Intellectuals (11-th Edition. Cambridge, 1994 р.), нагороджений численними грамотами та подяками Одеської міської ради, Одеської обласної державної адміністрації, Міністерства освіти і науки України, нагрудним знаком «Відмінник освіти України» (1999 р.).

А про неймовірну харизму, почуття гумору та позитивний характер Андрія Олеговича, зокрема, свідчить те, що при всіх своїх наукових звершеннях та відповідних регаліях, він водночас був віцепрезидентом Одеського товариства захисту прав кішок «Пухнаста грація» (1994 р.).

Ще один видатний одесит Євген Голубовський (1936–2023 рр.), вітаючи Андрія Олеговича із 70-річчям, писав: «Колись я міг сказати, якщо ви зустрінете на вулиці молодого красивого чоловіка в сандалях на босу ногу – це професор Добролюбський. Колись я міг сказати, якщо повз вас проїде на велосипеді молодий вродливий чоловік із портфелем, повним книжок – це професор Добролюбський. Колись я міг сказати, якщо на пляжі, на плитах засмагає людина весь

світловий день, відволікаючись лише на вчені бесіди з учнями – це професор Добролюбський. І зараз я можу сказати – він переніс операції, у нього не легке домашнє життя, але – усім чортам на зло – він молодий, красивий, і головне – талановитий. Одісея Улісса завершилася, твоя Одесся (відчуваєте різницю?) триває. Борисфен – Джинестра – далі всюди!».

На превеликий жаль для всіх, хто його знав, Одесся професора Добролюбського теж завершилася...

Зі скорботою у серцях,
Ірина Немченко, головний редактор
 «Стародавнього Причорномор'я» (2008–2021 рр.);
Олег Луговий, головний редактор
 «Стародавнього Причорномор'я», вип. XIV;
Вадим Чепіженко, заступник головного редактора

НА СМЕРТЬ ПРОФЕСОРА АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО

28 вересня 2023 року, на 74 році пішов з життя професор Університету Ушинського, доктор історичних наук, Андрій Олегович Добролюбський. Він був носієм найромантичнішої професії в світі – він був археологом. Археолог, як правило, має справу з результатами забуття. Кому, як не йому знати, що насправді відбувається з людиною після смерті. Можливо, тому Добролюбський завжди прагнув лише слави. Єдине, чого він прагнув по-справжньому – це наукової величі. В історіографію він дійсно увійшов. Всупереч зусиллям своїх численних заклятих друзів по цеху.

Андрій Олегович був генератором найрізноманітніших ідей. Він займався не «темами» і епохами, а проблемами. Це було найкраще, що він вмів робити в своєму ремеслі. Багато з його ідей в дійсності виявлялися якщо не геніальними, то дуже перспективними. Часто він формулював їх, не утруднюючи себе подальшим пошуком доказової бази і не відволікаючись на багаторічну кропітку кабінетну роботу. Іноді мені здавалося, що критичне мислення йому невластиве. Здається, він не любив сумніватися.

Натомість Добролюбський обожнював поратися зі студентами. І надихав юні душі своїми настановами. Хоча на практиці часто сам порушував власні правила. Багато хто радив мені, подорослішавшому аспіранту, відмовитися від наукового керівника, «на змішувати» наші

імена, щоби «не ризикувати» і швидко, без проблем захистити кандидатську дисертацію...

Коли я нарешті її захистив (після двох скандальних спроб), науковий керівник висловився стримано: «Молодець». «Кожен дурень може написати дисертацію, - повторював Добролюбський, - проте не кожен здатен її захистити». Володіння науковим ступенем в його старій інтелігентській родині не вважалося якимось особливим досягненням. В кабінеті Андрія Олеговича знаходилася родинна світлина. На ній був зафіксований його дідусь, Костянтин Павлович, декан історичного факультету Одеського університету, і батько, завідувач кафедрою Олег Костянтинович з новонародженим Андрюшею на колінах. Напис на фото був такий: «Професор Добролюбський тримає на руках професора Добролюбського».

Не знаю, що мені дало більше в частині освіти – університетські лекції або нескінченні перипатетичні прогулянки з ним Одесою в розмовах про все на світі. Найголовніше, чому він мене навчив своїм прикладом – здобувати науковий матеріали і не здаватися, якщо на шляху трапляються перепони. Розпочавши археологічні дослідження в самому центрі Одеси в далекому 1995 році, він, здавалося, починав втрачати інтерес до них, якщо на розкопі припиняли з'являтися представники прокуратури або якого-небудь міського управління з заборонними приписами. За цих обставин здорового археологічного авантюризму за роки досліджень командою Добролюбського були віднайдені фундаменти одного з перших будинків Одеси на Театральній площі, залишки давньогрецького селища VI ст. до н.е. біля Воронцовського палацу, античне святилище на Жеваховій горі. Наша з ним давнішня суперечка про місце локалізації відомого Хаджибейського замку спонукала мене вже в наш час продовжити розкопки на Приморському бульварі, діставшись в пошуках замку майже впритул до Дюка. «Ти з таким фанатизмом його шукаєш, - дивувався професор, - що замок обов'язково тебе відкриється». Хоча сам вважав, що його вже давно знайдено під час наших же спільних розкопок років двадцять тому...

Можна сперечатися про те, чи встиг стати Андрій Олегович великим вченим – нащадки, як він полюбляв говорити, розберуться. Але поза всякими сумнівами, він був героєм одеської культури, засмаглим завсідником Ланжерона. Таким і пам'ятатиме його.

Андрій Красножон

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IFE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IFE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О.В., Корчемна І.С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П.М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П.А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А.Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тощев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518